

ХРИСТІЯНСЬКЕ СОЦІАЛЬНЕ ВЧЕННЯ: ДІАЛОГ З СУЧАСНИМ СВІТОМ

Постійні зміни в економічному, соціально-політичному житті держави народів змушують Церкву вступати в діалог із світом. Об'єктом її уваги стають культура, політика, науки, які займаються проблемами людини. Церковне керівництво різних християнських конфесій вбачає можливість застосування своїх соціально-політичних настанов у широкому соціокультурному просторі – особистому і родинному колі, політичній і державній діяльності, суспільному житті взагалі.

В період значної політизації суспільства, активної участі віруючих у політичній діяльності жодна релігія, жодна церква не може стояти осторонь політики. Науковці, зі свого боку, намагаються всебічно осмислювати цей процес. Політолог з Німеччини Бернхард Сутор, поєднуючи християнське соціальне вчення з сучасною політикою, наголошує на необхідності долати дефіцит політичного в науковому аналізі християнського соціального вчення [Див.: Sutor.B. Politische Ethik. Gesamtdarstellung auf der Basis der Christlichen Gesellschaftslehre.- Paderborh.- 1991.- S. 331].

Найбільш розробленим соціальним вченням християнської Церкви є соціальна доктрина католицизму, концентрований вираз якого зустрічається в офіційних документах Ватикану, енцикліках римських пап, практичній політиці, яку вони провадять. [Див.: Документи Другого Ватиканського Собору. Конституція, декларація, декрети.- Львів, 1996]. Для його розробки чимало зусиль доклав свого часу “соціальний” папа Пій XII, хоча першим документом католицької церкви, які мав соціальне спрямування була енцикліка папи Льва XIII “*Rerum novarum*”, яка побачила світ в 1891 році.

До II Ватиканського собору (1962-1965 рр.) Католицька церква мала справу переважно з соціальними проблемами: протиріччя індустріального суспільства, соціальні питання, родинні проблеми тощо. Католицька церква тоді ще дистанціювалася від демократичної влади, її активність у політичній сфері була не значною. Але, починаючи з II Ватиканського собору така відчуженість була поступово подолана. Церква починає звертатися до своїх прихильників з найбільш актуальних питань внутрішньої і зовнішньої політики. У діяльності Івана XXIII,

* Євдокимова Т.В. - асистент кафедри філософії Київського Національного університету будівництва та архітектури.

Павла VI розпочався новий курс соціальної політики. Особливого значення надавалося енцикліці Павла VI “*Populorum progressio*” (“Розвиток народів”), в якій засуджувалася експлуатація людини, надмірне багатство, були вміщені вимоги щодо необхідності серйозних соціальних реформ, допускалися революційні виступи проти явної і тривалої тиранії, котра посягає на основні права людини.

З 1978 р., з приходом папи Івана Павла II, активність Католицької церкви у царині розробки соціально-політичного і етичного вчення ще більше посилюється. Це пов'язано з тим, що в середині 70-х рр. криза католицька церква відчула на собі прояви релігійної кризи. З-під її влади виходило чимало сфер особистого і суспільного життя. Урбанізація й технізація не залишали місця традиційним релігійним формам. Загострення міжнародних відносин, хвиля криз підірвали психологічну основу існування людини. Традиційні релігійні цінності, проблеми моральні набували нового значення. Це виявилось зокрема в зацікавленні молоддю новими релігіями та культурами. Криза Церкви виявилася не тільки в скороченні кількості віруючих, які беруть участь в обрядах, не тільки у відмові від збереження целібату, а й в критиці самої структури Церкви, її соціальних позицій.

У першій же своїй енцикліці папа Іван Павло II підтвердив вірність шляху оновлення Церкви, хоча й вимагав, щоб критичні позиції щодо її діяльності мали розумні кордони. Як і його попередники, він вбачає спасіння людства в Ісусі Христі, а людину розглядає як витвір Бога, який приречений на суєту земного існування, зі всіма екологічними проблемами, збройними конфліктами, загрозою знищення внаслідок застосування новітньої зброї. І нова епоха, епоха космічних досліджень, відзначає він, також “стенає і мучиться”. Особлива увага в енцикліці звертається понтифіком на проблему людини. Спираючись на положення II Ватиканського собору “зробити життя людське гідним людини”, а також того факту, що Церква не ототожнює себе з жодною політичною системою і є гарантом трансцендентного характеру людської особистості, в енцикліці висувається положення що “усі шляхи ведуть до людини”, людини конкретної, історичної, як індивідуальної, так і колективної. Соціальний смисл енцикліки в тому, щоб поставити католицьку церкву у центр історії і сучасного соціально - політичного життя.

Друга енцикліка “*Dives in Misericordia*” (“Багатий у милосерді”, 1980), звертається до традиційної для Церкви теми “милосердя”, яке зустрічається ще у виступах пророків. Воно означає особливу силу любові, сильнішу за гріховність чи невірність обраного народу. В цьому широкому соціальному контексті ним вживається поняття милосердя як кореляту внутрішнього досвіду окремої особистості, яка знаходиться чи у

стані провини, чи має якісь страждання і біди, а водночас – моральне зло чи гріх.

Багато місця в енцикліці відводиться соціальній критиці сучасного суспільства. Всі люди, що живуть на Землі, є тією генерацією, яка усвідомлює близькість “третього” тисячоліття і глибоко відчуває перелом, який звершується в історії. Творчість, інтелект людини, праця, зазначається в енцикліці, викликали глибокі зміни у царині науки, техніки, суспільному і культурному житті. Людина розширила своє панування над природою, пізнала закони, суспільного розвитку. На її очах похитнулися зруйнувалися і ті перепони, які розділяли людей і народи. Це здійснилося завдяки почуттю універсалізму і усвідомленню єдності людського роду, можливості встановлення взаємних контактів, незалежно від штучних обмежень. Науково-технічний прогрес створює не тільки матеріальні блага, а й духовні цінності, полегшує взаємне пізнавання людей, країн, народів. Йде інтенсивний обмін інтелектуальними й культурними цінностями. Відкриття біологічних, психологічних, суспільних наук допомагають людині все далі проникати у глибини своєї власної суті. Але незважаючи на усі ці досягнення, сучасна людина не відчуває внутрішнього задоволення ані сама собою, ані своїм життям, ані життям взагалі. Її душу розривають суперечності, які породжують і відповідні протиріччя в суспільстві. Вони не дозволяють позбавитися несправедливості, яка панує в світі. Такий образ сучасного світу, в якому так багато зла, як фізичного, так і морального, світу, який поглинули суперечки і насилля, повного небезпечності, які спрямовані проти свободи і релігії, пояснює ту занепокоєність, що стає долею сучасної людини. Ця занепокоєність пов’язана із самим сенсом існування людини у світі, майбутнім всього людства.

Церква, говориться в енцикліці, поділяє занепокоєність людей падінням багатьох фундаментальних цінностей, що складають засади не тільки християнської, а й взагалі людської моралі, моральної культури, зокрема таких важелів, як повага до людського життя, родини, шлюбу тощо. Церква звертає увагу на кризу в міжлюдських стосунках, відсутність чи недостатність відповідальності за слово, утилітарне ставлення до людини, втрату почуття істинного добра. Енцикліка закликає до побудови такого суспільства, в якому панували б християнство і католицька церква. Треба керуватися вірою, надією, любов’ю, щоб запобігти самознищенню людства як внаслідок термоядерної війни чи екологічної катастрофи, так й із-за падіння моральності, кризи і розпаду цінностей, без яких неможливе ні життя окремої людини, ні всього людства.

Впродовж останніх років соціальна доктрина католицької церкви уточнювалась, доповнювалась, трансформувалась. Справжнім ідеологічним маніфестом Святого Престолу, де аналізуються переважно події 1989-1990 рр., стала енцикліка Івана Павла II “Століття”, присвячена століттю від початку розробки соціальної доктрини католицизму. Значне місце в ній відводиться характеристичі визначальних світових подій і явищ, таких як тоталітаризм, мілітаризм, марксистська ідеологія, проблеми споживацького суспільства, соціального захисту людини, духовності. Вирішальна роль у розвитку цих процесів і подій відводиться Церкві, яка активно захищає демократичні свободи і стверджує права людини. Підкреслюється, що зміни, які сталися у Східній і Центральній Європі мають загальносвітове, ”вселенське” значення.

Намітилися шляхи зближення Церкви з робітничим рухом, який позбувся гегемонії марксизму і який скинув ідеологічні шори, перетворився на широкий рух на захист людської особистості, утвердження її прав. Причому папа пропонує не лише заходи морального, а й економічного, політичного плану. Він пропонує створити спеціальні міжнародні структури, необхідні для європейських народів, котрі пов’язані узами спільної культури і тисячолітньої історії для запобігання можливих негативних наслідків краху марксизму і розпаду колишніх соціалістичних країн.

Аналіз сучасного вчення католицької церкви свідчить, що воно дедалі більше набуває загальнолюдських цінностей, зміцнює політичні позиції папи. Богослов’я все більше оперує сьогодні економічними, соціальними і політичними оцінками, практичними пропозиціями. Оскільки людина є відправною точкою соціального вчення католицизму, то Церква допомагає всім на шляху спасіння, причому соціальне вчення церкви використовує також і досвід науки, філософії, які допомагають людині краще пізнати себе як суспільну істоту. П.Яроцький, аналізуючи соціальне вчення католицизму доходить висновку, що воно сьогодні “втрачає суто теологічний характер і набуває загальнолюдських цінностей, акумулюючи водночас політичну позицію, притаманну Святому Престолу і особливо Івану Павлу II”. [Яроцький П. Сучасний католицизм // Політика і час.- 1993.- №12.- С. 73].

Після другої світової війни людство вступило до нової історичної епохи, воно знову відкрило єдність світу, народжувалася “теологія надії”, “політична теологія”, ініціаторами якої виступили протестантські теологи Ю.Мольтман, Є.Зелле, католицький богослов Й.Б.Метц. Нова “політична теологія” адресує свою критику внутрішній теологічній ситуації, прагне подолати тенденцію зведення віри до вирішення проблем окремої

відчуженої людини, яка виникла як реакція на розмежування релігії і суспільства.

На противагу політизованим концепціям, які вульгарно змикаються з політикою, “політична теологія” за своєю соціально спрямованою рефлексією прагне як раз протидіяти саме тому, щоб церква і теологія підпадали під вплив якоїсь політичної ідеології. Нова “політична теологія” співвідносить все з есхатологічною вістю Христа, але проводить свій аналіз через нову вихідну ситуацію критичного розпаду. Своєрідність цієї ситуації полягає в залежності між розумом і суспільством, в соціально зумовленому характері критичної рефлексії, неможливості задовольняти потреби розуму чисто теоретично. Класична проблема віри і розуму тут відтворюється в новій площині, а головна герменевтична проблема стає не стільки проблемою становлення догм до історії, скільки проблемою віророзуміння і соціально зумовленої практики.

Беручи до уваги ситуацію просвітницького і секуляризованого світу, нова “політична теологія” прагне переосмислити те ставлення до суспільства і суспільності, яке безпосередньо стосується новозавітної вісті про спасіння, прощення і примирення. “Політична теологія” проголошує необхідність усвідомити процес між есхатологічною вістю про Царство Боже та існуючою соціально - політичною суспільністю з урахуванням змін історичної структури. “Політична теологія” підкреслює, що свобода, мир, примирення як центральні новозавітні положення, не можуть повністю бути надбанням виключно внутрішнього світу людини, а наділяють індивіда критичною свободою перед соціальним середовищем. Однак досягнення цього значно утруднюється. З точки зору теології, християнська віра постає як образ суспільно - критичної свободи, а Церква - як така свобода, до якої християни усвідомлюють себе покликаними перед есхатологічною вістю. Надія розуміється як критично-визвольний захист індивідуума у рішучому запереченні будь-якого історичного тоталітаризму. А любов - не тільки міжособистісне явище, а й визначена суспільством безумовна рішучість жити і діяти заради свободи і справедливості для інших [Див.: Molltman J. *Politische Theologie - Politische Ethik.*- Munchen, 1984; Metz J.B. *Theologie im neuen Paradigma : Politische Theologie.*- In: H.Kung. *Das neuen Paradigma von Theologie.*- Zürich.- 1986].

Зміни, що відбулися у свідомості широких народних мас віруючих під впливом суспільного буття, викликали необхідність внесення нового і в соціально - політичну доктрину православ'я.

У перші роки радянської влади керівництво Російської православної церкви (РПЦ) стояло на ворожих позиціях до влади, відкрито виступало проти соціалізму, що добре відомо з історії.

Нетрадиційні погляди сучасного православного християнства, їх оберненість до вимог часу і народу, з одного боку, вимагають змін у догматах, з другого, - не можна не бачити, що такі зміни загрожують втраті церквою свого обличчя. Розмірковуючи над процесом модернізації, православні богослови намагаються підвести під нові явища догматичну і канонічну базу, забезпечити наступність, показати, що модернізація релігійної ідеології є об'єктивним розвитком теології в цілому.

Людина, за поглядами ідеологів сучасного православ'я, активно включається у суспільні перетворення. Вона не є пасивним творенням Бога, а сама визначає своє місце і роль у житті. Активна соціальна діяльність віруючих є виявом почуття відповідальності людей за історію людства, яка волею промислу Божого довірена їй.

Наприкінці 70-х початку 80-х років РПЦ, до складу якої входило Українське православ'я, стала брати активну участь в екуменічному русі, проводити міжнародні форуми, конференції. Її представники працювали на конгресах, конференціях, входили до постійних органів Всесвітньої Ради миру, Християнської мирної конференції, Всесвітньої Ради Церков (ВРЦ) та ін. Доводячи необхідність для християн боротися за мир, богослови основою такої діяльності вважають справедливість, осудження війн, боротьбу за мир між народами, метою якої є встановлення "вічного миру", досягнення вищої моральної досконалості. Всі люди, вважають православні богослови, незалежно від релігійної належності, є діти небесного отця. Вони можуть примиритися і встановити вічний мир.

Новим для православного богослов'я є діалог, в якому багато християнських Церков переходять від абстрактних закликів до активної, організованої, цілеспрямованої діяльності. Ця діяльність виявляється у конкретних рекомендаціях, заходах, що здійснюються, в першу чергу, організаціями ВРЦ через діалоги з іншими християнськими церквами. Правда, тут співпадання точок зору РПЦ і інших членів ВРЦ стосувалося головним чином проблем миру, прав людини, справедливості відносно народів "третього світу" тощо. Інші соціально-політичні аспекти екуменічного руху не завжди знаходили програмне вираження у діяльності РПЦ, що останнім часом не сприяло зміцненню стосунків між нею та ВРЦ.

Вже ці факти свідчать про те, що в традиційну ідеологію православного християнства глибоко проникають модерністські ідеї. Сучасне богослов'я намагається поступово вивільнитися від всього

застарілого, неспівзвучного часові, широко застосовуючи соціально-політичні ідеї. Це допомагає церкві перебороти кризу, зберегти свій вплив на віруючих. Актуалізуються питання повернення церкви до проблеми “людина - суспільство”, осмислення становища церкви в сучасному світі, робляться спроби богословського осмислення мирських проблем.

Православний модернізм, розвиваючись під впливом реальних історичних обставин, з одного боку, є одним із засобів зміцнення, самозахисту релігії, а з другого - відображенням об'єктивно зумовлених змін у свідомості і поведінці віруючих.

Модернізм у православ'ї має і деякі особливості. По-перше, він здійснюється на традиційній основі, яка тлумачиться по-новому. З старих християнських істин богослови роблять нові моральні висновки. По - друге, модернізм спрямований не на людину взагалі, а на громадянина нашої країни з урахуванням його соціально - політичних і моральних поглядів. В останні роки православний модернізм має поміркований характер, оновлення православ'я відбувається поступово, у поєднанні консерватизму і модернізму і знаходить специфічний вияв у лівохристиянській ідеології.

Модернізація релігійного комплексу, переорієнтація православ'я на нові суспільно-економічні та політичні принципи об'єктивно відкриває нові можливості для активної участі віруючих у житті країни.

Проте не слід ототожнювати політичну позицію церкви і її ідеологію. Основні засади трактування релігійною ідеологією соціальних процесів, спроби пояснити суспільний розвиток спираючись на ідеї есхатології, провіденціалізму, підкорити їх волі Божій - усе це залишається незмінним. Сучасний релігійний модернізм пов'язаний не стільки з переглядом і зміною віровчення чи культових дій, скільки з тими висновками, котрі випливають із них, формами і методами діяльності релігійних організацій відповідно до нових суспільно-історичних умов, способу життя і діяльності людей. Звичайно, ці зміни теж відбуваються у межах основоположних принципів релігії, передусім непохитності віри у надприродне, збереження ідеї про подвоєння світу та інших специфічних християнських догматах, вкладених у Символ віри. Необхідно зазначити, що зміни охоплюють не тільки богословський, теоретичний рівень, а й буденну релігійну свідомість. Момент всезагальності сучасного модернізму релігії посилюється тим фактом, що нові елементи буденної релігійної свідомості впливають суттєво на весь процес новацій в релігії. Тут особливо чітко прослідковується вплив безпосередніх політичних інтересів рядових віруючих на соціально-політичну платформу церкви.

Екуменізм виник як інструмент єднання християнських церков. Екуменісти розраховували шляхом порівняльного вивчення доктринальних відмінностей між християнськими церквами знайти загальні ідейні витоки християнства, створити базу для практичного кооперування єдиної релігійної общини.

Плани прихильників екуменізму проте виходили за межі чисто релігійної діяльності. Виходячи з ідеї про провідну роль в релігії в інтеграції суспільства, вони намагалися обґрунтувати домінуючу роль Всесвітньої Ради Церков у створенні “глобального соціуму”, який би знаходився під контролем Церкви. Генеральний секретар ВРЦ Ф.Поттер пов’язує єдність церков з єдністю всього людства [Potter P. The unity of the church: What is to be done? - The Ecumenical review.- Genena.- WCC.- 1977.- vol. 29.- w 3.- P. 305].

Зміни у політичній орієнтації ВРЦ впливали і на екуменічну інтерпретацію соціальних принципів християнства. У християнській традиції соціальні концепції тісно сплітаються з етичними. Прихильники християнської інтеграції намагаються створити єдину соціальну програму, екуменічну “соціальну етику”.

Після утворення соціалістичної системи всі церкви вимушені були визначитися зі своєю позицією до неї. Екуменічні кола, заявляючи про дотримання принципів політичного нейтралізму, віддавали перевагу суспільству із змішаною економікою. Дж.Олдхем, один з засновників ВРЦ, висунув концепцію “відповідального суспільства”, яка передбачала створення суспільства за єдиними соціально - релігійними засадами. Були і інші точки зору з цих питань. Наприклад, прихильники відомого протестантського теолога К.Барта вважали, що ці концепції не мають достатньої “біблейської” основи, більш молоді теологи не згодні були з односторонньою прозахідною орієнтацією, небажанням враховувати інтереси залежних і напівзалежних країн.

Вступ до ВРЦ нових держав, що з’явилися внаслідок національно-визвольних рухів, певною мірою вплинув і на визначення соціальних проблем. Керівник програми “Церква і суспільство” П.Абрехт заявив, “церква повинна рахуватися з швидкими соціальними змінами тому, що Євангеліє існує для всього світу, який змінюється завдяки людській діяльності” [Abrecht P. The churches and rapid social change.- N.Y.- 1961.- P. 49].

ВРЦ і її спеціальний орган - комісія із справах міжнародних зв’язків намагаються посилити свій вплив на міжнародну політику, міжнародну соціальну діяльність. На спеціальній конференції ВРЦ з питань роззброєння (1978 р.) стверджувалося про необхідність розробити “богослов’я світу”, яке матиме “есхатологічний” характер та характер

пророцтва, і кризь його призму розглядати всі актуальні проблеми сучасності. Слово Христа має значення для всієї історії. Місія Церкви – проголосити це слово у термінах, які можуть бути перекладені у політичні дії.

Екуменічний рух підтримує акції ООН у розв'язанні конкретних кризових проблем міжнародного життя. В цілому соціально-політична діяльність органів ВРЦ стимулює дослідження богословських і соціологічних проблем екуменізму: соціальних змін, екології, соціального прогнозу тощо.

Для Європи інородним став соціальний феномен вторгнення релігії у політику і тим самим у права людини. “Європу людини” ще мають побудувати. А поки що це – побажання відкритості, діалогу, взаєморозуміння. У пошуках “Європи людини” велику роль може зіграти релігія, передусім християнська. Не остання роль в цьому відводиться і православ'ю, і Україні як одній з країн, де православ'я має значне поширення і вплив.

Церква багатонаціональна і полікультурна спільнота, об'єднана духовною єдністю. Вона - носій загальнолюдської моралі, ідеалів. Вона формує самосвідомість суспільства, даючи йому духовні орієнтири. Водночас Церква - важливий ідеологічний чинник політики. Разом з тим релігійно-моральні установки різних конфесій, маючи загальнолюдські цінності за змістом, іноді можуть не збігатися, що яскраво виявляється у теологічних та громадянських протиріччях.

Православне християнство, як носій традицій Візантії, будучи церквою християнського Сходу, тобто державної соборності, має дещо іншу моральну систему, ніж західноєвропейське християнство. В ньому у центрі перебуває не економічна людина, а її моральна досконалість.

Про свободу совісті і релігії стосовно посткомуністичних країн говорити треба обережно, оскільки становище релігійних інститутів в них було не однаковим. Якщо в Албанії всі храми, монастирі, мечеті з 1967 р. були закриті, заборонена усяка релігійна діяльність і проголошено створення “першої в світі атеїстичної держави”, то у Польщі Римо-Католицька церква користувалася не тільки величезною підтримкою населення, а й зберегла позиції в багатьох сферах суспільно-культурного життя, примушуючи уряд рахуватися з нею. Більш ліберальною, в порівнянні з радянською моделлю, була політика щодо релігії і Церкви в Югославії, Чехії, Угорщині і деяких інших країнах. За даними репрезентативних опитувань (European Value Program, 1991) релігійними вважали себе 96% опитаних поляків. У Східній Німеччині, Чехії, Латвії цей показник складав від 32% до 38%, Естонії - біля 20%.

Які ж тенденції є загальними у розгляді соціально - релігійних процесів у посткомуністичних країнах? Хоча зміни зафіксовані більш на соціальному, ніж на індивідуальному рівні, релігія стала відігравати важливу роль в житті суспільства. Відтворення інституціональних релігійних структур позитивно відбилося і на зростанні релігійності населення. Рівень довіри до церкви у посткомуністичних державах є найвищим серед інших суспільних інституцій.

В той же час посткомуністична ситуація принесла з собою і серйозні проблеми на ґрунті релігії, які виявилися складнішими, ніж можна було уявити. Потенціал релігії, як могутнього чинника політичної і етнічної мобілізації, виявився реалізованим настільки високою мірою, що забарвив воєнні конфлікти (Югославія, Закавказзя). Зміна політичної карти Європи, поява низки нових незалежних держав, спричинили прагнення до самостійності чи зміни юрисдикції церковних організацій. Ці прагнення зустріли жорсткий супротив з боку релігійно-адміністративних центрів: конфлікти між церковними метрополіями і провінціями значною мірою визначають характер посткомуністичної релігійної ситуації.

Досвід показує, що принцип відокремлення Церкви від держави і його розуміння дуже різняться у західноєвропейських і східноєвропейських країнах. Якщо на Заході наголошують на відокремленні Церкви і держави, то в конституціях посткомуністичних країнах, зокрема Росії, України, зафіксовано тільки відокремлення Церкви від держави. В першому випадку підкреслюється рівноправність суб'єктів державно-церковних відносин, в другому - як суб'єктно-об'єктна взаємодія [Див.: Єленський В. Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США.- Киев.- 1996.- С. 7].

Таким чином, кінець ХХ ст. став добою зростання ролі християнських конфесій і церков у суспільно-політичному житті держав, де вони мають поширення і вплив. Діалог християнства з сучасним світом триває і поглиблюється, відкриваючи нові можливості для порозуміння і зміцнення єдності європейських народів.